

שניות לעריות בדיני ייבום

הקדמה

כידוע, צרות לעריות אינן מתייבמות כעריות, וממילא גם אינן עולות לייבום, כלומר, לא קיימת בהן חובת חליצה (כמפורט במשנה הראשונה במסכתנו). ברצוני לדון בשאלת דינה של צרת השניה לעריות, הן מצד הייבום, והן מתוך בחינת מעמדה של 'השנייה' עצמה.

שיטות הראשונים

סוגיית היסוד בנידוננו, הנה המשנה והגמרא בדף כ ע"א:

כלל אמרו ביבמה כל שהיא איסור ערוה לא חולצת ולא מתיבמת איסורה איסור מצוה ואיסור קדושה חולצת ולא מתיבמת אחותה שהיא יבמתה חולצת או מתיבמת. איסור מצוה שניות מדברי סופרים איסור קדושה אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לישראל ובת ישראל לנתין ומזר.

כלומר, שנייה (שהיא 'איסור מצווה', או לדעת רבי יהודה בבירייתא המובאת בהמשך - 'איסור קדושה') אינה מתייבמת, אך צריכה חליצה. ממילא ניתן להעלות שתי אפשרויות לגבי צרתה של השנייה:

א. דינה זהה לשנייה (כשם שדין צרת ערוה זהה לדינה של הערוה עצמה), ואזי היא חולצת ולא מתייבמת.

ב. אין מתייחסים אליה כאל צרת שנייה כלל, והיא כאישה רגילה שחולצת או מתייבמת.

ואכן נחלקו הראשונים בשאלה זו:

הרמב"ם פוסק:

וכן שתי יבמות הבאות מבית אחר שהיתה האחת מהן שנייה על היבם או מחייבי לאוין או מחייבי עשה או אילונית הרי צרתה מותרת וחולצת או מתיבמת.

(הל' ייבום וחליצה פ"ו ה"כ).

הרמב"ם, כמפורש בדבריו, נקט בדרך השנייה שהעלינו קודם, וכדרכו ללא נימוק או מקור.¹

1. בדומה לו כתב הרי"ז בפסקיו, פ"ב ה"א סוף סע' ד'.

גם הרי"ף והרא"ש הכריעו כך, אך בתוספת מקור:

ומה בין עריות לשניות? עריות פטורות צרותיהן; שניות חולצות ולא מתייבמות, צרת שניה - או חולצת או מתייבמת (ד ע"ב באלפס).

מימרה זו, מובאת ברי"ף וברא"ש (פ"ב סוף סי' א) בסיום קטע ארוך, שבראשיתו מובא ציטוט מן הירושלמי, וייתכן, (ומיד נדון בכך) כי המקור למימרה זו נמצא בירושלמי שהיה לפניו.

סיעה נוספת בין הראשונים, פוסקת אף היא כרמב"ם, אך בתוספת נימוק:

דאילו צרתה מתייבמת, שאין צרתה פטורה אלא מערווה, וכדנפקא לן מאחות אשה, דכתיב בה 'לצורר'... (ריטב"א כ ע"א).

כלומר פטור צרה תלוי בהגדרתה כצרת ערווה, ומאחר ו'השנייה' איננה ערווה אלא רק שנייה לערווה, צרתה אינה נפטרת או נאסרת, ולכן מותר לייבמה.

תוספת קלה מצויה בלשון המאירי:

הואיל ואיהי גופא לא מיתסרא אלא מדרבנן (קט ע"א).

גם כאן ניתן להבין כדלעיל - מאחר ו'השנייה' אינה ערווה, שכן איסורה מדרבנן, וחכמים לא יכולים להחיל שם ערווה על החפצא, אלא רק לאסור על הגברא לבוא עליה, ממילא צרתה מותרת, שכן היא איננה מוגדרת כצרת ערווה.

נסכם חלק זה:

רוב מניין ובניין של הראשונים סוברים כי ניתן לייבם את צרת השנייה. ניתן לחלקם לשלש קבוצות, מבחינת הצגת מקור הדין:

1. ללא מקור (רמב"ם ורי"א"ז).

2. מימרה בירושלמי (רי"ף ורא"ש).

3. סברא (ריטב"א, רגמ"ה, נמוקי יוסף והמאירי).

אך ישנה גם דעת מיעוט בין הראשונים הסוברת אחרת:

ומכל מקום, יש פוסקין שאף צרותיהן חולצות ולא מתייבמות, ומה שאמרו למטה, שביאת איסור מצווה ואיסור קדושה, או חליצתה, פטורת צרה, ואם צרותיהן מותרות בייבום, הא קיימא לן דחליצה פסולה לא פטרה צרה דאלימא זיקה דידה (המאירי, דף כ ע"א).²

לדעה זו לא מצאנו חבר בין הראשונים, אך נדון בהמשך בראייה שלו ובפריכתה.

להלכה, הכריע השו"ע כדעה הראשונה:

יבמה שהיא אסורה ליבם, בלאו או בעשה או באיסור שניות דרבנן, היא חולצת ולא מתייבמת, וצרתה או חולצת או מתייבמת (אבה"ע סי' קעד סע' א).

שאלת המקור

לאור זאת, ברצוני לדון בבירור המקור להכרעת הראשונים הנ"ל.

א. הירושלמי

כאמור לעיל ניתן לראות בדברי הרי"ף והרא"ש, כי המקור לדבריהם הוא מהירושלמי. אך, הירושלמי הזה אינו נמצא לפנינו. דבר זה כשלעצמו אינו קשה, שכן קטעים רבים מהירושלמי המוזכרים בראשונים אינם מצויים לפנינו.³ אך במקרה זה, ניתן לטעון כי רק ראשו של הקטע ברי"ף וברא"ש צוטט מן הירושלמי, והסיפא אין מקורה בו. כך טוען, למשל, ה'קרוב נתנאל' (שם ס"ק ג), והגר"א (הגהותיו על הרא"ש ס"ק ב).

אמנם, הרב דיקמן (מהדירו של המאירי על מסכתנו), ובעקבותיו הרב יפה'ן (מהדירו של הריטב"א על מסכת יבמות), הפנו למקום בירושלמי, בו ראו מקור לשיטת הרי"ף והרא"ש, אך לעניות דעתי יש לעיין בכך. וזו לשון הירושלמי שהביאו:

אין לי אלא אחות אשתו שאר כל עריות מניין? ר' זעירא בשם ר' יוסה בר חנינא: ק"ו - מה אחות אשתו מיוחדת - ערוה שיש לה היתר לאחר איסורה - הרי היא אסורה להתייבם, שאר כל העריות שאין להן היתר לאחר איסורן לא כל שכן? 1 מה זו ערוה פוטרת צרתה, אף שאר כל העריות פוטרות צרותיהן. עד כדון כר' עקיבא. ברבי ישמעאל: תני רבי ישמעאל קל וחומר מה אחות אשתו מיוחדת - ערוה שחייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת הרי היא אסורה להתייבם, אף כל ערוה שחייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת, תהא אסורה להתייבם. מה נפיק מן ביניהון? אלמנה לכהן גדול. מאן דמר ערוה שיש לה היתר לאחר איסורה, זו, הואיל ואין לה היתר לאחר איסורה, הרי היא אסורה להתייבם; מאן דמר ערוה שחייבין עליה זדונה כרת ועל שגגתה חטאת הרי זה אסורה להתייבם, זה הואיל ואין חייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת, תהא מותרת להתייבם (יבמות פ"א ה"א).

נמצאנו למדים, שנחלקו ר' עקיבא ור' ישמעאל האם אלמנת כהן גדול אסורה להתייבם ופוטרת צרתה או שמותרת להתייבם (והוא הדין לשאר חייבי לאווין). ולמאן דאמר שמותרת - אם אישה שנאסרה בלאו מותרת בייבום, קל וחומר שצרת 'שנייה' תהא מותרת.

3 עיין במבוא של אפטוביצר לראב"ה, שהאריך בענין זה.

אך ניתן לטעון, כי הדיון שם הוא ברובד דאורייתא, ואילו ברובד דרבנן נאמר ש'השנייה' נתפסת כערווה (מדרבנן), וממילא צרתה אסורה. אמנם איסור אלמנה לכהן גדול הנו איסור תורה (לכן הוא 'חמור' יותר מאיסור 'שנייה'), אך היא וודאי אינה ערווה. בכך גדול כח איסורה של השנייה, אשר אמנם אסורה מדרבנן, אך בכל זאת ייתכן שהיא נכללת בגדר 'ערווה', מה שאין כן אלמנה לכהן גדול. לכן לא נראה לעניות דעתי שניתן להביא ראייה לשיטתם מירושלמי זה.

הריטב"א בסוף דבריו כתב: "וכן פירש בירושלמי בהדיא". כאן לא ניתן לטעון, כפי שטענו בר"ף, שזהו רק סיוס הציטוט. וכן מלשונו של הריטב"א מוכח, שמקורו אינו בירושלמי שלנו, שכן הוא כותב 'בהדיא' - במפורש. אפילו לדעת המהדירים לעיל, דבר זה אינו מפורש בירושלמי, אלא נלמד בקל וחומר. לכן נראה לומר, כי הריטב"א הסתמך על המקור בר"ף, וראה בו ציטוט שלם מן הירושלמי. דבר עליו פיקפקו, כאמור, ה'קרנב נתנאל' והרא"ש. אף נוכיח כי קשה שיטה זו עם שיטת הירושלמי במקומות אחרים. הירושלמי במסכתנו חוזר מספר פעמים על כלל יסודי (פ"א ה"א, פ"ג ה"י, ופ"י ה"ח):

דאמר רבי מאיר כל שאינו מייבמני אין מיבם צרתו (פ"י ה"ח).

ומסביר 'קרנב העדה':

כל שאין את יכול לייבם אחת מהן, אף צרתה אינה מתייבמת, גזירה שמא יאמרו בית אחד מקצתו בנוי ומקצתו חלוץ (פ"ג ה"י).

על פי סברה זו הנראית כמכוונת לפשט הירושלמי, ברור שגם צרת 'שנייה' אינה מתייבמת, שכן איסור הצרה אינו נובע מהגדרתה אלא מן התוצאה - שלא יוצר מצב שבבית אחד יחלצו וגם ייבמו, ולכן גם צרת 'שנייה' אסורה בייבום.⁴

ב. התוספתא

מקור נוסף, ניתן למצוא בתוספתא, על פי גירסאות מסוימות. הגר"א (ביאורו לשר"ע אבה"ע סי' קעד ס"ק ב) ציין כמקור לדיון זה תוספתא ביבמות:

במי דברים אמורים⁵ באשה שאין לו בה קדושין אבל באשה שיש לו בה קדושין צרותיהן חולצות או מתייבמות, דברי בית הלל. בית שמי מתיירק את הצרות לאחיק (פ"א ה"י).

אמנם, הגירסה לפנינו בתוספתא, הפוכה לחלוטין - "חולצות ולא מתייבמות", אך כנראה

4 לגבי צרת מחזיר גרושתו מצאנו ריבוי מפורש להיתר. עיין ירושלמי יבמות פ"י סוף ה"א ושם פ"א ה"ב. וראה עוד 'מלא הרועים' (לר' יעקב צבי יולס) כאן, ל"א ע"ב ה"ד בשאלה זו.

5 שאינה חולצת ואינה מתייבמת.

שלפני הגר"א עמדה גירסה אחרת.⁶

כאמור גם מקור זה קשה, שכן הגירסה בכל כתבי היד והדפוסים הפוכה לחלוטין מגירסת הגאון, וממילא תוספתא זו יכולה לשמש מקור לשיטת היש פוסקין שבמאירי, אך לא לרמב"ם וסיעתו.

ג. המימרה בסוגייתנו

אפשרות נוספת, אשר הועלתה על ידי האחרונים,⁷ מצוייה בסוגייתנו:

כלל לאתויי מאי? אמר רפרם בר פפא: לאתויי צרת אילונית, וכדרב אסי. ואיכא דאמרי: כל שאיסורה איסור ערוה הוא דאסירא צרתה, הא לא איסורה איסור ערוה - צרתה לא אסירא. למעוטי מאי? אמר רפרם: למעוטי צרת אילונית, ודלא כרב אסי (כ ע"א).

כלומר, לפי ה'איכא דאמרי', ניתן לדייק מלשון המשנה כי דווקא נשים האסורות על היבם איסור ערוה אוסרות צרותיהן, ואילו אלו שאינן אסורות איסור ערוה צרותיהן מותרות. לכן אם נניח כי השנייה אינה נקראת 'איסור ערוה', שכן שם ערוה על החפצא לא ניתן לחדש מדרבנן, תהיה צרתה מותרת בייבום.

לעניות דעתי, ניתן לראות במימרה זו את המקור לנידוננו, במיוחד בלשון הריטב"א וסיעתו, המנמקים, כאמור לעיל, את היתר הצרה בכך שהיא אינה נחשבת כצרת ערוה. נסכם אם כן את שאלת המקור:

בראשונים מצאנו שתי אפשרויות למקור - הירושלמי וסברה.

האפשרות לראות בירושלמי מקור, קשה מאוד, ואף ניתן לומר כי הירושלמי סובר במפורש להיפך, כשיטת הגאונים המוזכרת במאירי - שאין לייבם את צרת השנייה.

באחרונים הועלו שלוש אפשרויות -

1. ירושלמי לגבי צרת אלמנת כהן גדול (כאמור, גם היא קשה).
2. התוספתא על פי גירסת הגר"א (כדלעיל, העלינו בה קשיים).
3. המימרה בדף כ ע"א על פי ה'איכא דאמרי' (ראינו כי שיטה זו מסתברת, וכנראה היא מקור שיטת הריטב"א).

6 נעיר רק, שבהגהות הגר"א על התוספתא שלפנינו, לא מצויה הגהה זו. וכבר עמד על כך הגר"י אברמסקי זצ"ל ב'חזון יחזקאל' (כאן בחדושים) וכתב: "והא שבהגהותיו אשר לפנינו על הגליון לא הגיחה, נראה שהיה לו כת"י מן התוספתא". אך העיר על כך הגר"ש ליברמן ז"ל בכותבו: "אבל הגהה זו מתנגדת לכל נוסחאות התוספתא, לרבות קטעים מן הגניזה, ורבינו ז"ל = הגר"א, היה לפניו רק נוסח הדפוס".

7 'ערוך השלחן' אבה"ע סי' קעד סע' ג, ו'פני משה' על הירושלמי כאן פ"ב ה"ג.

מעמד השנייה כערווה

לצורך קבלת סוגייתנו כמקור, עלינו לדון במעמדה של השנייה כערווה. מעיון בשיטות הראשונים, נראה כי ברמב"ם ניתן להבחין מפורשות שהשנייה אינה מוגדרת כערווה מדרבנן:

היתה היבמה אסורה על יבמה איסור לאו או איסור עשה או שהיתה שנייה הרי זו חולצת ולא מתיבמת, ומפני מה צריכה חליצה מפני שיש בה לקוחין הואיל וקידושין תופסין בהן הרי הן זקוקות ליבם. ומן הדין היה שיתיבמו שהיבום מצות עשה וכל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה יבוא עשה וידחה את לא תעשה אבל חכמים גזרו שלא יתיבמו חייבי לאוין ולא שניות גזירה שמא יבוא עליה ביאה שנייה והרי ביאתה אסורה ואין שם מצוה שאין מצות עשה אלא ביאה ראשונה בלבד. לפיכך אם עבר ובעל יבמתו האסורה לו משום לאו או משום עשה ואין צריך לומר שנייה הרי זה קנה קנין גמור ומוציאה בגט והיא וכל צרותיה מותרות לזר שהרי נפטרו (הל' יבום וחליצה פ"ו ה"י).

מוכח מלשוננו, שאיסור 'שנייה' הוא גזירה אטו ביאה שנייה ולא משום שהיא ערווה. וכן הבין בדבריו ה'אבני נזר':

והנה מפורש ברמב"ם, דאיסור מצוה דלא מתיבמת, הוא ג"כ משום גזירה דביאה ראשונה אטו ביאה שנייה, וכן מסתבר, דליכא כרת בדידה, ואין לומר דמכל מקום גזרו בה אטו חייבי כריתות, דליתא, דמפורש בתוס' ריש פרק ד' אחין דשניה דומה לחייבי לאוין דלא חשוב חליצה פסולה, ודווקא אחות זקוקתו דמאי לאחות אשתו, הרי דשניה לא דמיא לחייבי כריתות, ואם כן הא דאין עשה דוחין הוא רק משום גזירה, וכן משמע בתוספתא דצרת שניה מתיבמת, אלמא דלא דמיא לחייבי כריתות, ואם כן רק משום גזירה דאטו ביאה שניה לא מתיבמת כדברי הרמב"ם שאין צריכים חיזוק, ואם כן באשת חמיו הא לא שייכא הגזירה כלל דאחר ביאה ראשונה תהי' מותרת לו דמשום מראית עין לא תצא כנ"ל (אבה"ע סי' נו סע' יט).

אכן, נראה שהרמב"ם אינו סובר ששניות נקראות עריות, כפי שהאריך רא"י טוקר להוכיח בספרו 'ביכורי ארץ' (פ"ב סי' פח), עיי"ש בראיותיו.

כן נראה מלשון שו"ת 'בשמים ראש':

ושניה שיבמה היבם, מסתברא שאין קונסין אותה כתובה, כיון שהיא זקוקה לו... ותו כיון דביאה ראשונה עביד מצווה, ואינו אסור אלא משום גזירה... (סי' רעא).

חלק על דבריו ר' מאיר שמחה ב'אור שמח':

זה אינו רק בחייבי לאוין, דאתי עשה ודחי ל"ת, אבל שניות הוי כעריות גם ביבמה ולכן אינה מתייבמת, דאע"ג דהצרה מתייבמת הא היא אסורה לייבום דשניה הוי כערוה (הל' יבום וחליצה פ"ב הי"ז).

סתם ולא פירש מקור לדבריו.

ראיה לדבריו מצאנו בדברי ר' יעקב רישר:

ולע"ד היה נראה לתרץ דברי הרמב"ם כפשוטו דהא שניות שגזרו חכמים כעין דאורייתא תקון ועשויה כערוה גופא דלהכי נקרא שניות לעריות דמה"ט לא מתיבמות כמו חייבי לאוין וחייבי עשה וכדאיתא ביבמות פ"ב דף כ' ע"א במתני' כלל אמרו ביבמה וכו' וכן מוכח שם בגמרא דמקשה אחייבי לאוין וחייבי עשה (כפי מה שפ"י תוספ' שם) יבא עשה וידחה את לא תעשה ומוקי הש"ס בכמה גוויי ולא מקשה הש"ס קושיא יותר עצומה על שניות מדברי סופרים דקתני' במתני' אמאי דוחה העשה ועל קושיא כזו יהיה ננעלים ונסתרים שערי כמה תירוצים שבש"ס שם אלא ודאי דסובר הש"ס בשניות לא קשה מידי דעשהו חכמים כדאורייתא לענין נשואין במקום שב ואל תעשה ולפעמים העמידו דבריהם במקום כרת (שו"ת 'שבות יעקב' ח"א סי' קלא).

ראיה נוספת ניתן להביא מלשון הטור:

אלו שאינן בני קידושין מחמת ערוה מהן מן התורה ומהן מדרבנן אותם שהן מן התורה לא תפסו בהו קידושין כלל ואותן שהן מדרבנן או שהן ספק ערוה כאשר יתבאר לקמן בע"ה צריכות גט

ועל כך כתב ר' יוסף קארו (בבית יוסף, שם):

אלו שאינן בני קדושין מחמת ערוה מהן מן התורה ומהן מדרבנן וכו'. אין דברי רבינו מדוקדקים דאותן שהן מדרבנן בני קדושין הן שהרי קדושין תופסין בהם אלא שאסור לישא אותם וכך הוה ליה לכתוב אלו נשים אסורות משום ערוה.

הרמ"א חלק עליו:

ול"נ דרבינו דדק בלשונו לומר שאינן בני קידושין, ר"ל שאין קידושין תופסין בהן כמו באחרות, ואם בדבר שהוא מדרבנן, אם בא אחר וקידשה צריכה גט ממנו, הרי לך שאינן בני קידושין כמו נשים אחרות [=עיי"ש שמשסים בצ"ע] (דרכי משה שם, ס"ק א').

מדברים אלו מדייק האמרי משה' (ר' משה קוסלובסקי) שניתן לקבל את הגדרת השניות כערוה, ובשל כך מופקעים קידושיה, כמו שקידושי ערוה מן התורה אינם תופסים.

לעניות דעתי, לא ניתן להביא ראיה משם. שכן במקרה של חלות קידושין המסורים לחכמים - ש'מאן דמקדש אדעתא דרבנן מקדש' (עיין למשל יבמות צ ע"ב) - יכולים חכמים להפקיע את קידושי השנייה. וכאן המקדשה עובר על דברי חכמים, וממילא קידושו אינם קידושין.

כעין דברים אלו מצאתי בספר 'עצי אלמוגים', הדן במחלוקת הראשונים בדין המקדש בפני עד פסול מדבריהם (ראה בית יוסף ריש סי' מב). הוא קובע כי גם למי שאומר - שאין הקידושין חלים, זהו משום שחכמים יכולים להפקיע את קידושיו של המקדש בפני עד שהם הגדירוהו כפסול, למרות שמדאורייתא עד כזה כשר. גם כאן, מדגיש ה'עצי אלמוגים', איננו אומרים כי העד פסול מדאורייתא, אלא שקידושין לפני עד פסול מדרבנן פסולים מדאורייתא על ידי חכמים, על פי סמכות שנמסרה להם.